

АЙДАР-АРНАСОЙ КЎЛЛАР ТИЗИМИДА ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИМКОНИАТЛАРИ

М.Р.Усманов – география фанлари бўйича фалсафа доктори

Жиззах давлат педагогика университети

Ж.Б.Абдираманов – катта ўқитувчи

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

Таянч сўзлар: Айдар-Арнасой кўллар тизими, туризм, дунё орнитологлари, экотуризм, “қулай оралик” зона, ов туризми, араб сайёҳлари, туризм маршрутлари, ботел ва флотел меҳмонхоналари.

Ключевые слова: Айдар-Арнасойская озерная система, туризм, орнитологи мира, экотуризм, зона «комфортной дали», охотничий туризм, арабские туристы, туристические маршруты, лодочные и флотилийные гостиницы.

Key words: Aydar-Arnasoy lake system, tourism, ornithologists of the world, ecotourism, "comfortable distance" zone, hunting tourism, Arab tourists, tourism routes, boat and flotilla hotels.

Кириш. 1971 йил 2 февралда сув ва ботқоқ ҳудудлар тўғрисидаги халқаро конвенция имзоланди. 1997 йилдан бошлаб ушбу сана жаҳон сув ва ботқоқ ҳудудларни муҳофаза қилиш кўни сифатида кенг нишонлаб келинмоқда. Ушбу халқаро конвенцияга 160 дан ортиқ мамлакат аъзо. 2001 йил 30 августда Ўзбекистон ҳам ушбу конвенция аъзоси бўлди. 2008 йил 20 октябрдан бошлаб Айдар-Арнасой кўллар тизими халқаро муҳофаза этиладиган кўллар мақомини олди. 1968-1969 йилларда ёгингарчиликнинг ҳаддан ташқари кўп бўлганлиги натижаида Сирдарё оқимининг бир қисми (қарийб 21 км³) Чордара сув омбори ва Арнасой орқали Айдар ботиғига оқизилди. Чунки, Орол денгизига оқизиш учун шунча сув Сирдарёнинг ўзанига сиғмас эди. Айдар кўли шу тарика ташкил топди [1:8-10].

Асосий қисм. Юртимизнинг бетакрор табиати, турфа манзараларга бой сўлим гўшалари ҳар қандай одамни мафтун этади. Айдар, Арнасой ва Тузкон кўллари бирлашган жойда ҳосил бўлган Айдаркўл кўллар тизими катталиги жиҳатдан Марказий Осиёда тўртинчи ўринда туради. Айдаркўл маъмурий жиҳатдан Жиззах ва Навоий вилоятлари ҳудудида жойлашган бўлиб, унинг шимолий ҳудуди қисман Қозоғистон Республикасини ҳам ўз ичига олади. Нурота тоғ тизмаларининг шимолий этагида жойлашган кўлнинг шимолий қирғоқлари шарқий Қизилқумгача туташиб кетган.

Майдони 3702 квадрат километр, узунлиги 350 километрдан ортиқ, кенлиги 40 километрга етадиган кўлнинг ўртача чуқурлиги 10-12 метр, чуқур жойлари 26-30, ҳатто 40 метрга ҳам боради. Ундаги сув ҳажми республикамиздаги барча сув омборининг сув ҳажмидан икки баробар кўп. Мутахассисларнинг фикрича, қиш мавсумида кўлда илмий туризмни ривожлантириш вилоят ижтимоий-иқтисодий, маданий ҳаёти учун ниҳоятда истикболли соҳа ҳисобланади. Бойси, Айдаркўл Марказий Осиёда қушларнинг учиб ўтувчи йўлида жойлашган бўлиб, натуристлик мавсумда юзлаб қушлар бу ерга қишлоқ учун учиб келади. Бу, ўз навбатида, жаҳон орнитологлариининг ҳам қизиқишига сабаб бўлиши мумкин.

Самарқанд, Бухоро ва Хива шаҳарларида сайёҳлар асосан, тарихий обидалар ва халқ амалий санъати намуналари билан танишса, Айдаркўл бўйида Ўрта Осиё кўчманчи халқларининг анъанавий ҳаёт тарзи, чўл табиати ва Айдаркўл гўзалликлари билан танишиш имконияти яратилган. Бу сайёҳларга Ўзбекистон ҳудудида туризмнинг турли шакллари билан танишиш имконини беради. Туя миниш ва ўтовда тунаб қолиш каби хизматлар сайёҳлар орасида кундан-кунга оммавийлашиб бормоқда. Дам олишнинг бундай тури - сайёҳларга инсониятнинг қадимий турмуш тарзи билан яқиндан танишиш имконини беради. Чўл ўртасида махсус қурилган, анъанавий кигиз ва кашталар билан безатилган, бундай ўтовларда барча қулай шароитлар яратилган бўлиб у ерда сайёҳларни илиқ кутиб олишади. Шунингдек, бу ерда меҳмонлар кўчманчи халқларнинг анъанавий таомларини татиб кўришлари мумкин.

Дунё орнитологлари Айдаркўлда. 1-расм

Сайёҳларни ААКТ ва унинг атрофидаги экотуристик ҳудудга келиб-кечишларини ҳисобга олиш, туризмни ривожлантиришдаги муҳим босқичлардан бири ҳисобланади. ААКТ экотуристик ҳудудига келувчи хорижлик сайёҳларнинг аксарияти дастлаб Жиззах шаҳрига келиб, кейин кўлларга ташриф буюради. Жиззах шаҳридан ААКТга боришда табиат манзаралари ва йўл инфратузилмаси уйғунлигини ҳисобга олган ҳолда маршрут танлаш лозимдир. Жиззах шаҳридан ААКТга бориш учун саёҳатга чиққан туристларга 93 км масофани ўз ичига олган қуйидаги маршрут йўналишини тавсия қилинади. Бу маршрут йўналишида Писталикент (Тимирязев)да оҳақтош қазиб олинишини, Қли сойлигидаги тик жарликлар, Писталитоғ манзаралари, Тузкон, Айдар ва Арнасой кўллари ва шифобахш балчиқларини, тўқай ва чўл манзаралари, Мирзачўл минерал сувлари ва даволаниш масканларини томоша қилиш имкониятига эга

бўлишиди.

ААКТ атрофида инфратузилмани яхшилаш, яъни йўллар қуриш ва таъмирлаш, меҳмонхона ва кемпинглар барпо этиш ҳамда сервис хизматини йўлга қўйишга ҳам катта эътибор қаратилмоқда. Кўл соҳилида меҳмонхоналар қўришда жойнинг табиий географик хусусиятларини ҳам ҳисобга олиш лозимдир. Меҳмонхоналар қуришда, кўл ва меҳмонхона ўртасидаги “қулай оралик” зонани топа олиш лозим. Бунинг учун ер ости сувлари сатҳи кўтарилиб кетмайдиган, кечаси эса кўлдан шамол эсганда кўл чивинлари етиб кела олмайдиган ўзига хос табиий географик ўринга эга бўлган “қулай оралик” зона топиш муҳимдир [3:12].

ААКТ ва унинг атрофидаги экотуристтик ҳудудининг табиатини томоша қилиш ва белгиланган ҳудудда ов қилиш мақсадида араб сайёҳлари йилда 2 маротаба (баҳор ва куз фаслида) доимий равишда дам олишга келмоқда. Араб сайёҳларини бу ҳудудга қизиқишига, кўл ва чўл манзараларининг ўзаро уйғунлиги ҳамда қушлар оламига бойлиги, қолаверса баҳор ва куз фаслида иссиқ минтақаларга учувчи қушларни ААКТ орқали ҳаракатланишини кузатиш ва баъзи бир рухсат берилган қушларни ов қилиши ҳам доимий равишда қилишига сабаб бўлмоқда. Араб сайёҳлари ов қилишининг энг эътиборли томони шундаки, ов жараёнида асосан ўзлари билан олиб келинган лочин қушларидан фойдаланади. Лочин қушлари билан ов қилиш, ов милтиқлари билан ов қилишга қараганда табиатга катта зарар етказмайди.

Бугунги кунда Айдар-Арнасой кўллар тизими соҳилларидаги туристик базаларда ҳорижий сайёҳларнинг сони кундан-кунга ошиб бормоқда. Вазирлар Маҳкамасининг “Айдар-Арнасой кўллар тизимининг биологик ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори (347-сон 22.04.2019) эълон қилиниши ҳамда мазкур қарорга мувофиқ, кўллар тизимини ривожлантириш орқали аҳолининг балиқ ва балиқ маҳсулотларига бўлган эҳтиёжи қондирилиб, туризм салоҳиятидан унумли фойдаланилади. Ҳудудда туризмни ривожлантириш имкониятларини ҳисобга олган ҳолда хаваскор ва спорт балиқ ови туризми йўлга қўйилади [1:8-10].

ААКТ га келувчи сайёҳларнинг аксарияти чўмилиш ва балиқ овлашни мақсад қилиб келади. Чўмилиб

хордиқ чиқариш учун Тузкон кўли энг қулай жой ҳисобланади. Тузкон кўли суви таркибида турли хил минерал элементларга бой бўлиб, агар чўмилган кишининг танасида турли хил тошмалар бўлса, табиий равишда даволаш хусусиятига ҳам эгадир. Қолаверса, Тузкон кўли қирғоқлари қумлар билан қопланганлиги табиий пляж вазифасини ҳам ўтайди.

ААКТда сайёҳларга юқори даражада хизмат кўрсатиш учун сувда сузиб юривчи ботел ва флотел меҳмонхоналар ташкил қилиш гояларини ўйлаб қўриш ва уларни амалга ошириш муҳимдир. Кўлга келган сайёҳлар сувда сузиб юривчи ботел ёки флотел меҳмонхоналарда дам оладиган бўлса ўзига хос эгзотик ҳузур бағишлайди. Шу ўринда ботел ва флотел меҳмонхоналар ҳақида маълумот бериб ўтамыз. Ботел - унчалик катта бўлмаган сувдаги меҳмонхона. Жихозланган қулайликларга эга бўлган кема. Флотел - сузиб юривчи меҳмонхона кемаси. Сувдаги улкан отел, махсус жихозланган бўлади. Қулай номерлардан ташқари, яхши дам олиш учун қулайлик яратилган, вақтинчалик офисдан фойдаланиш, оператив восита алоқалари: телефон, ксерокс, факс ва бошқа хизматлар кўрсатилади [1:8-10].

Хулоса. Хулоса қилиб айтиладиган бўлсак, вилоятнинг текислик, тоғолди ва тоғли минтақалари гидрографик объектларининг туристик имкониятлари анча қулайлигини ҳисобга олиб, балиқ овлаш ва чўмилиб хордиқ чиқариш ҳамда қадимий гидротехник иншоотларни қўриш каби йўналишларни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ. Юқорида қўриб ўтилган туризм турларидан ташқари Айдар Арнасой кўллар тизимида яна бир неча туризм турларини ривожлантириш имкониятлари мавжуд. Буларга қуйидагилар қиради:

- Айдар Арнасой кўллар тизимида турли хил сув спорти турларини йўлга қўйиш ва мусобақалар ташкил қилиш;

- Айдар Арнасой кўллар тизимида соҳилида балиқ ва балиқчи таомлардан иборат бўлган гастро туризмни шакллантириш;

- Айдар Арнасой кўллар тизимининг шимоли-шарқий қирғоқларидаги қумли чўлларида барханлар оша халқаро автопойгаларни ўтказиш;

- Айдар Арнасой кўллар тизими атрофидаги чўлларда кенг тарқалган туялардан ҳам сайёҳларни сайр қилиш ва туя сути билан даволашни йўлга қўйиш лозимдир [3:21].

Адабиётлар

1. Usmanov M.R. 2021. The Prospective Of The Development Of Ecotourism In Jizzakh Region. *Journal of Geography and Natural Resources*. 1(01). 8-10.
2. Komilova N.K. (2021). TOURIST DESTINATION AS AN OBJECT OF RESEARCH OF SOCIAL AND ECONOMIC GEOGRAPHY. *Psychology and Education Journal*, 58(1). 2058-2067.
3. Komilova N.K., Matchanova A.E., Safarova N.I., Usmanov M.R., & Makhmudov M.M. 2021. Some socio-economic aspects of gastronomic tourism study. *Estudios de economía aplicada*, 39(6), 12.
4. Усманов М. 2020. Теоретика-методологические вопросы географии экологического туризма. *Архив научных публикаций JSPI*, 1-4.

РЕЗЮМЕ. Ушбу мақолада Айдар-Арнасой кўллар тизимининг шаклланиши, Айдар-Арнасой кўллар тизимида туризмни ташкил этиш, экотуризм, туристик маршрутларни ривожлантириш имкониятлари оид маълумотлар келтириб ўтилган.

РЕЗЮМЕ. В данной статье представлена информация о формировании Айдаро-Арнасейской озёрной системы, организации туризма в Айдаро-Арнасейской озёрной системе, экотуризма, возможностях разработки туристических маршрутов.

SUMMARY. This article is presented on the formation of the Aydar-Arnasoy lake system, the organization of tourism in the Aydar-Arnasoy lake system, ecotourism, and the development of tourism routes.

ОРОЛБЎЙИ МИНТАҚАСИДА ЖОЙЛАШГАН МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИДА “Z-SCORE”-ТАҲЛИЛ ВА ПЕРЦЕНТИЛЬ ҚИЙМАТЛАРИ БЎЙИЧА ЖИСМОНИЙ РИВОЖЛАНИШ ДАРАЖАСИ ТАҲЛИЛИ

Н.А.Утемуратов – ассистент ўқитувчи

Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети

Ш.С.Хушматов – биология фанлари доктори(DSc)

Ўзбекистон Республикаси Олий таълим фан ва инновациялар вазирлиги

Таянч сўзлар: Оролбўйи минтақаси, мактаб ўқувчилари (7-11 ёш), жисмоний ривожланиш, “Z-score”-таҳлил, перцентиль тақсимот.

Ключевые слова: область Приаралья, школьники (7-11 лет), физическое развитие, анализ «Z-score», перцентильное распределение.

Key words: Aral region, schoolchildren (age 7-11), physical development, "Z-score" analysis, percentile distribution.

Қириш. Болалар организмнинг меъёрий жисмоний ривожланиши – ҳар қандай жамиятда келажак авлод саломатлигининг муҳим кўрсаткичи ҳисобланади [8].

Мазкур тадқиқотнинг мақсади – Оролбўйи минтақасида (Мўйноқ тумани, Нукус шаҳри, Элликқалъа тумани) жойлашган мактаб ўқувчиларида